

بررسی میزان انعکاس شاخصه هویت و مؤلفه‌های آن در متون درسی مدارس ابتدایی از دیدگاه معلمان ابتدایی شهرستان دیواندره

جواد آقامحمدی*

E-mail: javadam59@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۶/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۲/۱

چکیده

هدف تحقیق حاضر بررسی نظر معلمان در مورد جایگاه هویت اسلامی و مؤلفه‌های آن در متون درسی مدارس ابتدایی است. روش تحقیق در محدوده روش‌های توصیفی پیمایشی و نوع آن کاربردی است. جامعه آماری تحقیق را کلیه معلمان مقطع ابتدایی جمعاً ۵۷۱ نفر و نمونه آماری تحقیق مطابق جدول مورگان برابر ۲۳۰ نفر برآورد شده است. روش نمونه‌گیری تصادفی ساده و ابزار اندازه‌گیری تحقیق پرسشنامه محقق ساخته بوده است. از دو روش توصیفی و تحلیلی (تی استودنت) جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات استفاده شده است. مبنای نظری تحقیق مبتنی بر گفتار و دیدگاه امام علی(ع) است و برای تک‌تک مؤلفه‌ها و شاخص‌ها از نگاه تیزبین و مبتنی بر خرد ایشان استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که میزان توجه به شاخصه هویت اسلامی در برنامه درسی از دیدگاه معلمان در بعد اعتقادی و رفتاری بیشتر از حد میانگین و در بعد تاریخی در حد میانگین و در بعد سیاسی و فرهنگی کمتر از حد میانگین است.

کلید واژه‌ها: هویت اسلامی، برنامه درسی، معلمان ابتدایی، دیواندره.

مقدمه و طرح مسأله

انتقال ارزش‌های اسلامی به دانش‌آموزان در نظام تربیتی کشور ما اصلی مهم است و منشأ دغدغه و نگرانی رایج بسیاری از علما و مسئولان تلقی می‌شود؛ چرا که دین و ارزش‌های دینی جوهر و اساس نظم اجتماعی و ثبات روانی محسوب می‌شود. دینداری و هویت دینی یکی از انواع مهم هویت‌های جمعی است و این امر در ایران، با توجه به فضای مذهبی و اهداف نظام آموزش و پرورش اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. در کنار تمامی ابزارها و اهرم‌های مؤثر بر هویت اسلامی (مانند خانواده، رسانه و غیره) محیط آموزشی نقش تعیین‌کننده‌ای در این زمینه بر عهده دارد (جمالی فیروزآبادی و اخلاقی، ۱۳۹۱: ۸۰). اهمیت این قضیه آن چنان است که در بند چهار پیش‌گفتار کلیات طرح تغییر بنیادی نظام آموزش و پرورش آمده است: چون وظیفه اصلی نظام آموزش و پرورش، تربیت انسان‌های الهی و هماهنگ با معیارهای اسلامی است، لازم است تزکیه و تربیت همچون نوری بر تمامی عناصر، اجزا و برنامه‌های نظام بتابد و به منزله بستری برای یکایک آنها باشد، هم‌چنین در همین اساسنامه به جایگاه رفیع تربیت دینی و اخلاقی پرداخته شده و آن را محوری‌ترین جنبه از ابعاد نظام آموزش و پرورش کشور در همه سطوح دانسته است (کشاورز، ۱۳۸۷: ۹۶). اگر افراد جامعه زندگی خود را بر مدار دین و خداباوری معنا کنند، سلامت و سعادت جامعه در همه ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تضمین می‌شود. جامعه‌ای که دینی می‌اندیشد و دینی رفتار می‌کند، جامعه‌ای است که می‌تواند خوشبختی و پیشرفت واقعی را در خود متجلی سازد (حسین‌زاده و مشرفی، ۱۳۸۹: ۴۲). قدر متقین دین الهی و حیات دینی داشتن، زیستن در فضایی سرشار از تعالیم و آموزه‌های دینی و مملو از تجربه‌های روحانی، فرد و جامعه را واجد شئون و احوالی می‌کند که متمایز از فرد یا جامعه‌ای است که در این فضا به سر نمی‌برد. اگر دین را به معنای حضور یک آگاهی از امر قدسی یا مقدس بپذیریم و جوهر آگاهی دینی را به خشیت، آمیزه بی‌همتایی از ترس و مجذوبیت در برابر لاهوت تعبیر کنیم، لاجرم دارای آثار و عوارضی در زندگی افراد خواهد بود که با عنوان ویژگی‌ها و ساختارهای حیات دینی برشمرده شده است (جوانی، ۱۳۸۴: ۱۴۳). هویت انسان واقعی‌تری، پویا و ناتمام است، به طوری که در عین متأثر شدن از عوامل ماوراءطبیعی و طبیعی بیرون از اختیار و با حضور اختیاری‌اش در موقعیت‌های گوناگون طی زندگی این دنیا به تکوین و تحول می‌رسد و در حیات اخروی تداوم می‌یابد. بنابراین هر فردی می‌تواند هویت خویش را چنان که

می خواهد شکل دهد و آن را به طور مداوم متحول سازد. این تغییر و تحول اگر در جهت غایت حقیقی زندگی انسان (قرب الی الله) و براساس نظام معیار متناسب با این غایت انجام شود با شکوفایی فطرت الهی و رشد همه‌جانبه استعدادهای طبیعی و تنظیم متعادل عواطف و امیال انسان و کسب شایستگی‌های مورد نیاز برای تحقق حیات طیبه ملازم خواهد بود (سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰: ۱۳۲). بر همین اساس به منظور حفظ و تقویت ارزش‌های فرهنگ اسلامی باید به تبیین هویت اسلامی پرداخته و با تشریح ویژگی‌های آن به تقویت فرهنگ و گفتمان اسلامی در برابر گفتمان فرهنگ غرب پرداخت. نظام آموزش و پرورش در هر کشوری یکی از مهم‌ترین ارکان سازنده فرهنگ و هویت آن جامعه است، لذا تقویت فرهنگ و هویت ملی، نیازمند تقویت و تحول در نظام تعلیم و تربیت است (رهبری و همکاران، ۱۳۹۴: ۴۵). براساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، پیشرفت همه‌جانبه و پایدار هر جامعه، نیازمند وجود انسان‌های مؤمن، متعهد، خلاق، کارآمد، منضبط، دارای انگیزه، امیدوار، فعال و درستکاری است که در حرکت جامعه به سوی پیشرفت مورد نظر نقش اساسی دارند. استعدادها و تنظیم متعادل عواطف افراد جامعه و راهنمایی ایشان به سوی تکوین و تعالی پیوسته هویت خود براساس نظام معیار مقبول جامعه، این حرکت دشوار، حیاتی و گریزناپذیر را به سرانجام خواهد رساند (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰: ۱۳۲). برای رسیدن به این آرزو نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور می‌تواند و باید در این راستا کوشش و اهتمام ورزد.

از سوی دیگر، یکی از مهم‌ترین عناصر نظام‌های آموزشی برنامه‌های درسی است که نقش انکارناپذیری در تحقق اهداف و رسالت‌های نظام آموزشی از نظر کمی و کیفی ایفا می‌کند. در واقع برنامه‌های درسی نقش کلیدی در توفیق یا شکست مراکز آموزشی به سمت اهداف تعیین شده بر عهده دارند و به همین دلیل برنامه‌های درسی ابزار نیرومندی هستند که ضمن ترسیم چگونگی و حدود انتقال دانش و مهارت‌ها، بیانگر فلسفه و هدف‌های تربیتی نظام آموزشی حاکم هم هستند (کوثری و نوروززاده، ۱۳۸۸: ۲). نتایج تحقیقات و مطالعات نظری و عملی، موسوی و کلاتری (۱۳۹۱)، صالحی‌عمران و شکیباییان (۱۳۸۶)، ملکی (۱۳۸۲)، حسینی (۱۳۸۲)، اکرمی (۱۳۸۲) و داوودی (۱۳۸۶) نشان می‌دهند که برنامه‌های درسی موجود در مدارس آن چنان‌که باید رنگ و بوی اسلامی در زمینه‌های (اعتقادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی) نگرفته است و این در حالی است که با توجه به تغییر و تحولات پیرامونی، خط مشی و سیاست‌های

جدیدی منطبق با این شرایط برای نظام آموزشی مترتب است. از سوی دیگر، نتایج همین تحقیقات، نشان از نقش کلیدی و مهم هویت اسلامی و دینی در سلامت فردی و جمعی دارند. بنابراین می‌تواند در برنامه درسی مدارس هم با توجه به ویژگی اسلامی بودن جامعه به این مقوله مهم و با ارزش توجه جدی شود. حال هدف اصلی از تحقیق حاضر پاسخ‌گویی به این سؤال اصلی است که جایگاه هویت اسلامی و مؤلفه‌های تشکیل دهنده آن در برنامه درسی مدارس آن هم مقطع بسیار حساس ابتدایی از دیدگاه کسانی که مستقیماً شاهد و ناظر مسأله هستند به چه صورت است؟ و بر همین اساس سؤال‌های فرعی زیر مطرح می‌شود که درصدد پاسخ‌گویی به آنها هستیم.

سؤال‌های تحقیق

- ۱- تا چه میزان در برنامه درسی دوره ابتدایی به شاخصه هویت اسلامی در بعد اعتقادی توجه شده است؟
- ۲- تا چه میزان در برنامه درسی دوره ابتدایی به شاخصه هویت اسلامی در بعد رفتاری توجه شده است؟
- ۳- تا چه میزان در برنامه درسی دوره ابتدایی به شاخصه هویت اسلامی در بعد سیاسی توجه شده است؟
- ۴- تا چه میزان در برنامه درسی دوره ابتدایی به شاخصه هویت اسلامی در بعد فرهنگی توجه شده است؟
- ۵- تا چه میزان در برنامه درسی دوره ابتدایی به شاخصه هویت اسلامی در بعد تاریخی توجه شده است؟

چارچوب نظری و مفهومی

هویت واژه‌ای است عربی که در زبان فارسی به جای کلمه Identity به کار می‌رود. در فرهنگ فارسی معین، تحت عنوان ذات باری تعالی، هستی و وجود و آنچه موجب شناسایی شخص می‌شود، آمده است. هویت مجموعه خصایص فردی و رفتاری است که از آن طریق، فرد برای خود و دیگران قابل تعریف و شناسایی می‌شود (صالحی‌عمران و شکیباییان، ۱۳۸۶: ۶۵). هویت از نظر گیدنز عبارت است از خود شخص آن گونه که شخص از خودش تعریف می‌کند. به نظر او هویت انسان در کنش با دیگران ایجاد می‌شود و در جریان زندگی پیوسته تغییر می‌کند (ابراهیمی و بهنوئی گدنه، ۱۳۸۷: ۱۳۱).

هویت از نظر اصطلاحی عبارت است از مجموعه خصوصیت‌ها و مشخصه‌های اساسی اجتماعی، فرهنگی، روانی، فلسفی، زیستی و تاریخی که به رسایی و روایی بر ماهیت یا ذات گروه، به معنای یگانگی یا همانندی اعضای آن بر یکدیگر دلالت کند و آنان را در یک ظرف زمانی و مکانی معین، به‌طور مشخص قابل قبول و آگاهانه از سایر گروه‌ها و افراد متعلق به آنها متمایز سازد (الطایی، ۱۳۷۸: ۱۳۹). با این تفاسیر می‌توان گفت تعریف معین و واحدی از هویت وجود ندارد و در این مورد دیدگاه‌ها و نظرات مختلفی وجود دارد که در ادامه به‌طور اجمالی به آنها اشاره خواهیم کرد.

دیدگاه‌های نظری در مورد هویت را می‌توان به سه گروه تقسیم‌بندی کرد: گروه اول، نگرشی فرهنگی و جمعی از هویت دارند که ایده‌ها، باورها و اعمال یک گروه یا جمع را نمایش می‌دهند. دیدگاه دوم در مورد هویت، ذیل سنت کنش متقابل‌گرایی و مخصوصاً نگاه ساختاری آن رشد می‌کند. این دیدگاه بیشتر به بررسی ارتباطات نقش افراد و تغییرپذیری، انگیزش و تفاوت‌ها با هویت می‌پردازد. این دیدگاه به نظریه هویت معروف بوده و دانشمندانی چون بورک، استریکر، مک کال و سیمونز روی آن کار کرده‌اند. سومین دیدگاه در مورد هویت، در آثار تاجفل و افرادی چون ترنر، هوگ، و ریچر تحت عنوان نظریه هویت اجتماعی مشاهده می‌شود. در این دیدگاه رفتار درون گروهی مانند ارتباط بین اعضای گروه به فراموشی سپرده می‌شود (کلانتری و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۲۹). پس می‌توان گفت هر کدام از این دیدگاه‌ها از زوایای خاصی به موضوع نگریده‌اند و هیچ یک از آنها به‌طور سیستمی و کل نگر به مسأله نگاه نکرده‌اند. بر همین اساس هویت در نظر ما مبتنی بر آموزه‌های اسلامی است که دیدی جامع و کل نگر به قضیه دارد و مبنای نظری تحقیق حاضر است.

مفهوم دین به‌عنوان اعتقاد به هستی روحانی و نیروی قوی در زندگی بشر از ریشه‌دارترین اعتقادهای انسان محسوب می‌شود و همان‌گونه که بسیاری از انسان‌شناسان بیان کرده‌اند: «هرگز نتوانسته‌ایم جامعه‌ای بیابیم که در آن دین موجود نباشد». آموزه‌های دینی نقش اساسی در رفتار انسان‌ها دارند (جعفرزاده‌پور، ۱۳۹۰: ۸۷). تا اینجا مفهوم هویت و دین تعریف و تبیین شده است. براساس دیدگاه صاحبان فکر و اندیشه دین نقش اساسی در تکوین هویت انسان‌ها بر عهده دارد.

درواقع هویت اسلامی، نشان دهنده احساس تعلق و تعهد به دین و جامعه دینی است و به ساده‌ترین شکل ممکن در آیه «ان اکرمکم عندالله اتقاکم» (قرآن کریم، سوره مبارکه حجرات، آیه شریفه ۱۳). نمود یافته است. مهم‌ترین دستاورد هویت اسلامی، پاسخ

دادن به پرسش‌های بنیادی، جهت بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنا بخشیدن به جهان است (ایمان و روحانی، ۱۳۹۲: ۱۲۹). مراد از هویت دینی در واقع همان آثار و عوارض ناشی از حمل وصف دین بر فرد دیندار است. به تعبیر بهتر با پذیرش دین به‌عنوان اصل اعتقادی و رکن رکن در زندگی، مسلماً تغییرات و نتایج مهمی برای فرد مؤمن در وجوه مختلف حیات وی حاصل می‌شود (جوانی، ۱۳۸۴: ۱۳۸). هویت دینی به رابطه انسان با دین و نسبتی که با آن پیدا می‌کند اطلاق می‌شود. سنگ بنای هویت دینی تعهد و پایبندی است (ماهروزاده، ۱۳۹۲: ۱۴۶). به عبارتی هویت دینی را می‌توان مجموعه‌ای شناختی، اعتقادی و روانی شامل ارزش‌ها، هنجارها، باورها، احساسات، نمادها، طرز تلقی‌ها و آگاهی‌های مختص به یک خود فردی - اجتماعی دانست که حول یک محور غایی (مفهوم مقدس) سازمان یافته است و با اثرگذاری بر کنش‌های اجتماعی، از یک‌سو، سبب همبستگی و انسجام درون‌گروهی در میان اعضای گروه می‌شود و از سوی دیگر موجبات تمایزهای برون‌گروهی را با دیگر افراد و گروه‌ها فراهم می‌آورد (رئوفی، ۱۳۸۹: ۱۰۵). پس هویت اسلامی به فرد مسلمان معنا و مفهوم می‌دهد و او را واجد شاخصه‌هایی خواهد کرد که در سایر فرهنگ‌ها از آن خبری نیست و این خصوصیات و ویژگی‌ها بی‌همتا و منحصر به فرد است. در واقع هویت اسلامی بر این واقعیت تأکید دارد که هیچ فرد یا گروهی بر یکدیگر برتری ندارند؛ مگر این‌که فردی یا گروهی دارای تقوای الهی باشد. یا خداوند متعال در جایی دیگری می‌فرماید: «جن و انسان را خلق نکرده‌ام جز برای عبادت و بندگی». بنابراین هویت فرد مسلمان در هر کجای عالم هستی که باشد در راستای اندیشه‌های متعالی اسلامی و مذهبی معنا و مفهوم پیدا می‌کند.

بسیاری از رفتارها و آرمان‌های ما براساس هویت دینی شکل می‌گیرد که در پرتو آن است که انسان دارای هویتی روشن، امیدبخش و هدفمند می‌شود و یقیناً چیزی در آن نقش‌آفرین است که همواره با انسان باشد. لذا از ارکان سازنده هویت انسان همان اعتقاد، اخلاق و اعمال است و آن کس که واجد عناصر محوری مزبور باشد، توانسته است هویت حقیقی خویش را پیدا کند.

۱- ارکان اعتقادی

الف) خداشناسی؛ توجه به خدا و دین، ریشه فطری دارد. امور فطری با سرشت انسان هماهنگ بوده و ذاتی انسان است - البته ذاتی به معنای هویت، نه ذاتی به معنای ماهیت - یعنی چون همراه با ذات انسان است، نیاز به دلیل و علت به معنای علت ثبوتی ندارد؛

اما اگر نظری بود، همین امر فطری در مقام اثبات، احتیاج به دلیل دارد. لذا هر انسانی از کودکی طبعاً خداپرست است، مگر این که عوامل خارجی فطرتش را آلوده سازند و از صراط مستقیم منحرف شود. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «هر فرزندی که متولد می‌شود بنابر فطرت خود خداپرست است به این معنا که می‌داند و معرفت دارد به این که خداوند خالق و آفریننده اوست» (به نقل از حیدری، ۱۳۹۴: ۶). در زمینه اصول اعتقادی و اعتقاد به وحدانیت و عدالت خداوند، امام علی (ع) می‌فرماید: توحید آن است که خدا را در وهم نیاوری و عدل آن است که او را متهم نسازی (نهج البلاغه، نامه ۳۱، به نقل از رضی، ۱۳۸۷: ۵۳۱).

ب) آخرت‌گرایی؛ همان‌گونه که انسان در سرشت و فطرت خود با خدا آشناست، معاد را نیز می‌شناسد. تعبیر زیبای حضرت علی (ع) در این باره چنین است: «الْمَوْتُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِيكُمُ» (نهج البلاغه، نامه ۲۷، به نقل از حیدری، ۱۳۹۴: ۶). نشانه مرگ بر پیشانی شما زده شده است. بنابراین از شاخصه‌های مهم اعتقادی هویت دینی، اعتقاد به رستاخیز است؛ زیرا عدالت و حکمت الهی ایجاب می‌کند که انسان در جهان دیگری به پاداش و کیفر کامل خود برسد. هم‌چنین در بخشی دیگر از سخنان حضرت آمده است: «هر کس در ایام آرزوها، پیش از مرگ، عمل نیکو انجام دهد، بهره‌مند خواهد شد، و مرگ به او زبانی نمی‌رساند، و آن کس که در روزهای آرزوها، پیش از فرا رسیدن مرگ کوتاهی کند زیانکار و مرگ او زیانبار است.» (نهج البلاغه، خطبه ۲۸، به نقل از حیدری، ۱۳۹۴: ۸). و باز در اعتقاد به معاد می‌فرماید: شما چونان مسافران در راهید، که در این دنیا فرمان کوچ داده شدید که دنیا خانه اصلی شما نیست و به جمع‌آوری زاد و توشه فرمان داده شدید (نهج البلاغه، خطبه ۱۸۳، به نقل از رضی، ۱۳۸۷: ۲۵۳).

ج) پیامبرشناسی؛ انسان در جهان‌بینی الهی، قابلیت تکامل معنوی را داراست؛ اما به تنهایی قادر نیست راه را طی کند، از این رو خداوند متعال پیامبرانی را برانگیخت تا راه روشن هدایت را فراروی انسان قرار دهند. هم‌چنین در اعتقاد به نبوت؛ خدای سبحان برای وفای به وعده خود و کامل گردانیدن دوران نبوت، حضرت محمد (ص) را مبعوث کرد، پیامبری که از همه پیامبران پیمان پذیرش نبوت او را گرفته بود و رسول گرامی اسلام در میان شما مردم جانشینانی برگزید که تمام پیامبران گذشته برای امت‌های خود برگزیدند، زیرا آنها هرگز انسان‌ها را سرگردان رها نکردند و بدون معرفی راهی روشن و نشانه‌های استوار از میان مردم نرفتند (نهج البلاغه، خطبه ۱، به نقل از رضی، ۱۳۸۷: ۲۵). امیرالمومنین (ع) می‌فرماید: «خداوند، پیامبر اسلام (ص) را زمانی

فرستاد که مردم در فتنه‌ها گرفتار بودند، رشته‌های دین پاره شده و ستون‌های ایمان و یقین ناپایدار بود» (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۳، به نقل از حیدری، ۱۳۹۴: ۶).

۲- ارکان اخلاقی و عملی

منظور ایجاد شناخت و برانگیخته شدن احساس برای تضعیف و انهدام صفات منفی و مراقبت و پرورش هماهنگ صفات مثبت است تا این صفات، ملکه شود. امام علی (ع) در این مورد می‌فرماید: «خدا رحمت کند کسی که چون سخنان حکیمانه بشنود، خوب فرا گیرد و چون هدایت شود بپذیرد؛ دست به دامن هدایت‌کننده زند و نجات یابد؛ مراقب خویش در برابر پروردگار باشد؛ از گناهان بترسد و خالصانه گام بردارد؛ عمل نیکو انجام دهد» (نهج‌البلاغه، خطبه ۷۵، به نقل از حیدری، ۱۳۹۴: ۶). جهت التزام به فروع دین و احکام شرعی، نماز موجب نزدیکی هر پارسی به خدا و حج، جهاد هر ناتوان است، هر چیزی زکاتی دارد و زکات تن، روزه می‌باشد (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۳۶، به نقل از رضی، ۱۳۸۷: ۴۶۹)، در باب فلسفه احکام الهی، خدا ایمان را برای پاکسازی دل از شرک و نماز را برای پاک بودن از کبر و خودپسندی و زکات را عامل فزونی روزی و روزه را برای آزمودن اخلاص بندگان و حج را برای نزدیکی و همبستگی مسلمانان و جهاد را برای عزت اسلام، و امر به معروف را برای اصلاح توده‌های ناآگاه و نهی از منکر را برای بازداشتن بی‌خردان از زشتی‌ها، و ترک دروغ را برای حرمت نگهداشتن راستی و امامت را برای سازمان یافتن امور امت و فرمان برداری از امام رابرای بزرگداشت مقام رهبری واجب کرد (نهج‌البلاغه، حکمت ۲۵۲، به نقل از رضی، ۱۳۸۷: ۴۸۷)، در بعد سیاسی و حمایت از مسلمانان، حرمت مسلمان را بر هر حرمتی برتری بخشید و حفظ حقوق مسلمانان را به وسیله اخلاص و توحید استوار کرد (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶۷، به نقل از رضی، ۱۳۸۷: ۲۲۷)، در تعلق به فرهنگ و روش زندگی مسلمانی از بعد فرهنگی؛ اسلام در پیشگاه خداوند، دارای ستون‌هایی مطمئن، بنایی بلند، راهنمایی همیشه روشن، شعله‌ای روشنی‌بخش، برهانی نیرومند و نشانه‌ای بلند پایه است که در افتادن با آن ممکن نیست، پس اسلام را بزرگ بشمارید، از آن پیروی کنید، حق را اداء نمایید و در جایگاه شایسته خویش قرار دهید (نهج‌البلاغه، خطبه ۱۹۸، به نقل از رضی، ۱۳۸۷: ۲۹۷)، و در زمینه آگاهی از وقایع تاریخ اسلام، سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)؛ عترت پیامبر (ص) چراغ هدایت روشنگر راهند، آنان زمامداران حق و یقینند، پیشوایان دین و زبان راستی و راستگویانند، پس باید در بهترین منازل قرآن جایشان دهید

(نهج البلاغه، خطبه ۸۷، به نقل از رضی، ۱۳۸۷: ۱۰۵). این فضائل هم شامل ملکات اخلاقی و هم دربرگیرنده اعمال اخلاقی است. ویژگی اخلاقی و عملی یک نمونه شخصیتی است که هویت دینی را به تثبیت می‌رساند، که عبارتند از: حلم، علم، رشد، عفاف، صیانت، حیا، متانت، مداومت بر کار خیر، نفرت داشتن از شر و پیروی از پند دهنده خیرخواه و غیره. پس در بیانات حضرت علی (ع) جایگاه هویت اسلامی، بسیار برجسته است و بر همین اساس باید در برنامه زندگی تک‌تک افراد جای داده شود. به نظر می‌رسد جای دادن آن در برنامه درسی مدارس می‌تواند به تحقق این امر کمک شایانی کند.

تعریف نظری و عملیاتی مفاهیم و متغیرهای تحقیق

۱- مؤلفه‌های تشکیل دهنده هویت اسلامی در بعد اعتقادی عبارتند از: اعتقاد به وحدانیت خداوند، اعتقاد به این‌که همه امور در دست خداوند است، اعتقاد به اصل توکل به خداوند، پرهیز از شرک به خداوند، عدم اعتقاد به عرفان‌های انحرافی مادی گرایانه، اعتقاد به عدالت خداوند در آفرینش، اعتقاد به خاتمیت پیامبر اسلام (ص)، اعتقاد به عصمت پیامبران، اعتقاد به وحی، اعتقاد به قرآن به‌عنوان معجزه جاوید و تحریف نشده، اعتقاد به حضرت علی (ع) و فرزندان مکرّم ایشان، اعتقاد به امامان بزرگوار، اعتقاد به بازگشت همه انسان‌ها به سوی خداوند، اعتقاد به عالم برزخ و قیامت، اعتقاد به حیات پس از مرگ، اعتقاد به معاد جسمانی و روحانی و اعتقاد به بهشت و دوزخ از ویژگی‌های هویت اسلامی در بعد اعتقادی به شمار می‌آیند که در پرسشنامه محقق ساخته به تک‌تک آنها اشاره و جمع نمرات حاصل شده از این بعد شاخصه هویت اسلامی در بعد اعتقادی را می‌سنجد.

۲- مؤلفه‌های تشکیل دهنده هویت اسلامی در بعد رفتاری عبارتند از: التزام به فروع دین، شرکت در مناسک و شعائر دینی و التزام به احکام شرعی (حجاب و غیره) در پرسشنامه محقق ساخته به این مؤلفه‌ها اشاره و جمع نمرات حاصل از این بعد شاخصه هویت اسلامی در بعد رفتاری را مورد سنجش قرار می‌دهد.

۳- مؤلفه‌های تشکیل دهنده شاخصه هویت اسلامی در بعد سیاسی عبارتند از: اعتقاد به کفایت دین در اداره امور اجتماعی، احساس غرور و رضایت از مسلمان بودن و حمایت از مسلمانان و مظلومان جهان جمع حاصل از نمرات این بخش، معرف شاخصه هویت اسلامی در بعد سیاسی است.

۴- مؤلفه‌های تشکیل دهنده هویت اسلامی در بعد فرهنگی عبارتند از: احساس تعلق به میراث فرهنگی، تعلق خاطر به نمادهای اسلامی و احساس تعلق به فرهنگ و روش زندگی مسلمانی و جمع حاصل از نمرات این بخش، معرف شاخصه هویت اسلامی در بعد فرهنگی است.

۵- مؤلفه‌های تشکیل دهنده هویت اسلامی در بعد تاریخی عبارتند از: آگاهی از حوادث و شخصیت‌های تاریخی اسلام به‌ویژه سیره پیامبر اسلام (ص) و یاران و اصحاب و اهل بیت مکرم آن حضرت و تعلق خاطر و احساس مثبت و منفی نسبت به حوادث و وقایع تاریخ اسلام و جمع حاصل از نمرات این بخش، معرف شاخصه هویت اسلامی در بعد تاریخی است.

روش‌شناسی تحقیق

روش تحقیق پژوهش حاضر توصیفی پیمایشی است. جامعه آماری مورد مطالعه در این پژوهش شامل کلیه معلمان ابتدایی شهرستان دیواندره، جمعاً ۵۷۱ نفر و نمونه آماری آن شامل ۲۳۰ نفر که از این تعداد ۱۲۳ نفر مرد و ۱۰۷ نفر زن بوده‌اند که با استفاده از جدول مورگان و به روش تصادفی ساده انتخاب شده‌اند، صورت گرفته است. از پرسشنامه محقق ساخته جهت گردآوری اطلاعات و سنجش نظرات استفاده شده است. گرچه ابعاد پرسشنامه بسیار روشن و گویا بوده و محتوای آن مورد اساتید فن قرار گرفته‌اند و همان مصادیقی را مورد تأکید قرار می‌دهند که شورای عالی انقلاب فرهنگی آنها را تصویب و در قالب شاخص‌های راهبردی، ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگی ابلاغ کرده است، اما برای اطمینان خاطر بیشتر با استفاده از یک گروه کوچک ۱۷ نفری قبل از اجرای اصلی پرسشنامه، مرحله‌ای انجام شد که با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ نمره ۷۶ به دست آمد. تجزیه و تحلیل اطلاعات حاصل از اجرای آزمون به دو صورت توصیفی و تحلیلی (آمار استنباطی) به این شرح صورت گرفته است: مقادیر کمی مأخوذ از پرسشنامه‌ها با استفاده از جدول فراوانی، درصد، میانگین و نمودار توصیف شده تا تصویر منظم و ساده‌ای ارائه شود. به‌رغم گویایی وضعیت موجود در قالب اشکال توصیفی به منظور تحلیل بیشتر و علمی‌تر اطلاعات پژوهش از آمار تحلیلی (تی استودنت) نیز کمک گرفته شده است.

جمع‌بندی یافته‌های پژوهش

جدول ۱: توزیع نمونه آماری بر حسب پایه تحصیلی

ششم	پنجم	چهارم	سوم	دوم	اول	پایه تحصیلی / جنسیت
۲۱	۲۰	۲۳	۱۹	۱۸	۲۲	مرد
۱۷	۱۸	۱۷	۲۰	۱۹	۱۶	زن
۳۸	۳۸	۴۰	۳۹	۳۷	۳۸	جمع

جدول ۲: نتایج سنجش متغیرهای تحقیق بر اساس سؤال‌های اول تا پنجم

وضعیت		بالاتر از حد میانگین		در حد میانگین		کمتر از حد میانگین	
سؤال	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	درصد
میزان توجه به بعد اعتقادی	۹۸	۴۲/۶۰	۷۷	۳۳/۴۸	۵۵	۲۳/۹۲	۲۳/۹۲
میزان توجه به بعد رفتاری	۸۷	۳۷/۸۲	۸۲	۳۵/۶۵	۶۱	۲۵/۵۱	۲۵/۵۱
میزان توجه به بعد سیاسی	۵۶	۲۴/۳۴	۷۶	۳۳/۰۴	۹۸	۴۲/۶۰	۴۲/۶۰
میزان توجه به بعد فرهنگی	۶۱	۲۶/۵۲	۷۴	۳۲/۱۷	۹۵	۴۱/۳۰	۴۱/۳۰
میزان توجه به بعد تاریخی	۷۳	۳۱/۷۴	۸۳	۳۶/۰۸	۷۴	۳۲/۱۷	۳۲/۱۷

توصیف و تحلیل هریک از سؤال‌های جدول شماره ۲ در قالب داده‌های آماری و در جدول‌های مجزا توصیف و تحلیل شده‌اند.

یافته‌های تحقیق

۱- تا چه حد در برنامه درسی دوره ابتدایی به شاخصه هویت اسلامی در بعد اعتقادی توجه شده است؟

جدول ۳: داده‌های مربوط به سؤال اول با استفاده از توزیع t

مقدار p	آماره محاسبه شده (t)	درجه آزادی	انحراف استاندارد	میانگین امتیازها	تعداد
۰/۰۱۱	۳/۱۵۶	۲۲۹	۱۴/۴۵۶	۱۲/۴۹	۲۳۰

به منظور شناسایی و بررسی سنجش نظرهای معلمان در مورد کم و کیف مسایل اعتقادی در برنامه درسی و تشخیص معنادار بودن آن برای گویه‌های مرتبط از آزمون

تی تک نمونه‌ای استفاده شد و مطابق جدول شماره ۳ و با توجه به تی محاسبه شده (۳/۱۵۶) در سطح ۵ درصد از نظر آماری اختلاف معنادار است. یعنی با بیش از ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان توجه به مفهوم هویت اسلامی در برنامه درسی از بعد اعتقادی در دوره ابتدایی بیش‌تر از حد میانگین است.

۲- تا چه حد در برنامه درسی دوره ابتدایی به شاخصه هویت اسلامی در بعد رفتاری توجه شده است؟

داده‌های موجود بیانگر بالاتر از میانگین بودن توجه به مفهوم هویت اسلامی از بعد رفتاری است.

جدول ۴: نتایج آنالیز داده‌های مربوط به سؤال دوم با استفاده از توزیع t

مقدار p	آماره محاسبه شده (t)	درجه آزادی	انحراف استاندارد	میانگین امتیازها	تعداد
۰/۰۱۷	۳/۱۲۹	۲۲۹	۴/۳۶۵	۱۱/۳۳	۲۳۰

به منظور شناسایی و بررسی سنجش نظرهای معلمان در مورد کم و کیف مسایل رفتاری در برنامه درسی و تشخیص معنادار بودن آن برای گویه‌های مرتبط از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد و مطابق جدول ۴ و با توجه به تی محاسبه شده (۳/۱۲۹) در سطح ۵ درصد از نظر آماری اختلاف معنادار است. یعنی با بیش از ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان توجه به مفهوم هویت اسلامی در برنامه درسی از بعد رفتاری در دوره ابتدایی بیش‌تر از حد میانگین است.

۳- تا چه حد در برنامه درسی دوره ابتدایی به شاخصه هویت اسلامی در بعد سیاسی توجه شده است؟

داده‌های موجود بیانگر پایین‌تر از میانگین بودن توجه به شاخصه هویت اسلامی از بعد سیاسی است.

جدول ۵: نتایج آنالیز داده‌های مربوط به سؤال سوم با استفاده از توزیع t

مقدار p	آماره محاسبه شده (t)	درجه آزادی	انحراف استاندارد	میانگین امتیازها	تعداد
۰/۰۲۵	-۲/۳۲۱	۲۲۹	۲/۳۴۶	۶/۸۹	۲۳۰

به منظور شناسایی و بررسی سنجش نظرهای معلمان در مورد کم و کیف مسایل سیاسی در برنامه درسی و تشخیص معنادار بودن آن برای گویه‌های مرتبط از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد و مطابق جدول ۵ و با توجه به تی محاسبه شده (-۲/۳۲۱) در

سطح ۵ درصد از نظر آماری اختلاف معنادار است. یعنی با بیش از ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان توجه به مفهوم هویت اسلامی در برنامه درسی از بعد سیاسی در دوره ابتدایی کمتر از حد میانگین است.

۴- تا چه حد در برنامه درسی دوره ابتدایی به شاخصه هویت اسلامی در بعد فرهنگی توجه شده است؟

داده‌های موجود بیانگر پایین‌تر از میانگین بودن توجه به شاخصه هویت اسلامی از بعد فرهنگی است.

جدول ۶: نتایج آنالیز داده‌های مربوط به سؤال چهارم با استفاده از توزیع t

مقدار p	آماره محاسبه شده (t)	درجه آزادی	انحراف استاندارد	میانگین امتیازها	تعداد
۰/۰۱۵	-۲/۳۲۸	۲۲۹	۲/۵۶۹	۷/۷۴	۲۳۰

به منظور شناسایی و بررسی سنجش نظرهای معلمان در مورد کم و کیف مسایل فرهنگی در برنامه درسی و تشخیص معنادار بودن آن برای گویه‌های مرتبط از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد و مطابق جدول ۶ و با توجه به تی محاسبه شده (۲/۳۲۸-) در سطح ۵ درصد از نظر آماری اختلاف معنادار است. یعنی با بیش از ۹۵ درصد اطمینان می‌توان گفت که میزان توجه به مفهوم هویت اسلامی در برنامه درسی از بعد فرهنگی در دوره ابتدایی کمتر از حد میانگین است.

۵- تا چه حد در برنامه درسی دوره ابتدایی به شاخصه هویت اسلامی در بعد تاریخی توجه شده است؟

جهت آزمون درستی این سؤال آزمون t تک نمونه‌ای استفاده شد، که خلاصه نتایج به صورت جدول زیر است:

جدول ۷: نتایج آنالیز داده‌های مربوط به سؤال پنجم با استفاده از توزیع t

مقدار p	آماره محاسبه شده (t)	درجه آزادی	انحراف استاندارد	میانگین امتیازها	تعداد
۰/۰۳۴	-۱/۸۸۲	۲۲۹	۲/۱۱۶	۶/۶۹	۲۳۰

به منظور شناسایی و بررسی سنجش نظرهای معلمان در مورد کم و کیف مسایل تاریخی در برنامه درسی و تشخیص معنادار بودن آن برای گویه‌های مرتبط از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده شد و مطابق جدول ۷ و با توجه به تی محاسبه شده (۱/۸۸۲-) در سطح ۵ درصد از نظر آماری اختلاف معنادار نیست. یعنی با بیش از ۹۵ درصد

اطمینان می‌توان گفت که میزان توجه به مفهوم هویت اسلامی در برنامه درسی از بعد تاریخی در دوره ابتدایی در حد میانگین است.

نتیجه‌گیری

براساس مباحث مطرح شده در مقاله، نکات زیر قابل تأمل است:

- همان‌گونه که مشاهده می‌شود تحقیقات زیادی در رابطه با مسأله هویت اسلامی صورت گرفته است، که هر کدام از آنها از زوایای خاصی به موضوع نگریسته‌اند و تحقیق حاضر کوششی کاربردی بوده است در جهت غنی‌سازی آن و این‌که اهمیت و درک موضوع بسیار برجسته‌تر از قبل نگریسته شود و کم و کاستی‌های احتمالی مورد توجه سیاست‌گذاران امر قرار گیرد. بر همین اساس هویت اسلامی و مؤلفه‌های آن با خصوصیات و ویژگی‌های موجود استخراج و در قالب پرسشنامه درآمد.

- نتایج پژوهش حاضر نشان داد که از نظر معلمان میزان توجه به شاخصه هویت اسلامی در بعد اعتقادی که از ارکان مهم هویت اسلامی و بلکه مهم‌ترین رکن آن به شمار می‌آید و بعد رفتاری در برنامه درسی مدارس ابتدایی در حد مطلوب بوده است و می‌طلبد که این دو مؤلفه هر چه بیشتر و با مضامین ملموس‌تر، برجسته‌تر شود؛ چرا که فرد مسلمان با ویژگی‌های اعتقادی از جمله اعتقاد به یگانگی خداوند و توکل به این‌که زمام امور در دست خداوند است و این‌که در آفرینش عدالت برقرار و اعتقاد به این‌که بازگشت همه انسان‌ها به سوی خداوند و در جهان دیگری غیر از این جهان به حساب همه آدمیان رسیدگی می‌شود و اعتقاد و التزام به شعائر دین در زندگی و رفتارهای فردی هویت پیدا می‌کند. نتیجه این بخش از تحقیق با نتیجه تحقیق موسوی و کلانتری (۱۳۹۱) هم سو و در تأیید آن است؛ چرا که منابع درسی و برنامه‌های درسی می‌تواند نقش تعیین‌کننده در شکل‌گیری هویت واقعی فرد داشته باشد.

- سایر نتایج تحقیق نشان دهنده این نکته مهم است که در برنامه درسی مدارس ابتدایی از منظر معلمان به شاخصه هویت اسلامی در بعد سیاسی و فرهنگی توجه جدی نشده است. یعنی اعتقاد به این‌که در زندگی فردی و اجتماعی دین می‌تواند راهگشا باشد و این‌که فرد مسلمان از مسلمان بودن خود احساس غرور و شعف کند نه این‌که فرد از هویت واقعی خود فرار کند و بترسد از این‌که او را مسلمان و معتقد به مبانی و اصول بشناسند. بنابراین وظیفه مسئولین و سیاست‌گذاران و مجریان در این رابطه بسیار تعیین‌کننده و مهم تلقی می‌شود و نقش آموزش و پرورش و اسناد بالادستی در نظام تعلیم و تربیت بسی مهم‌تر و تعیین‌کننده‌تر خواهد بود.

منابع

- قرآن کریم
- ابراهیمی، قربانعلی؛ بهنوئی گدنه، عباس (۱۳۸۷)؛ «بررسی جامعه‌شناختی گونه‌های هویتی در بین جوانان بابلسر»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۹، ش ۱، صص ۱۲۷-۱۵۲.
- اکرمی، سیدرضا (۱۳۸۰)؛ «بررسی کتاب‌های دینی متوسطه و نظر دانش‌آموزان»، *خلاصه مقالات همایش آسیب‌های تربیت دینی در آموزش و پرورش*، تهران: ساجد.
- الطایبی، علی (۱۳۷۸)؛ *بحران هویت قومی در ایران*، تهران: شادگان.
- ایمان، محمدتقی؛ روحانی، علی (۱۳۹۲)؛ «هویت اسلامی و هویت‌های رقیب (هویت جهانی، ملی و قومی)»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، دوره ۶، ش ۱، صص ۱۲۷-۱۴۸.
- جعفرزاده‌پور، فروزنده (۱۳۹۰)؛ «تأملی بر هویت دینی جوانان در عصر جهانی‌شدن»، *پژوهشنامه*، ش ۸، صص ۸۳-۱۰۲.
- جمالی فیروزآبادی، محمود؛ اخلاقی، آریتا (۱۳۹۱)؛ «رابطه هویت دینی معلمان با هویت دینی دانش‌آموزان مدارس شهر تهران»، *فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی*، دوره ۲، ش ۵، صص ۷۹-۱۰۲.
- جوانی، حجت‌الله (۱۳۸۴)؛ «هویت دینی یا هویت‌های دینی»، *دوفصلنامه اسلام‌پژوهی*، س ۱، ش ۱، صص ۱۳۵-۱۵۴.
- حسین‌زاده، امیدعلی؛ مشرفی، هاشم (۱۳۸۹)؛ «تحلیل عاملی آسیب‌زای تربیت دینی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر»، *مجله زن و مطالعات خانواده*، س ۲، ش ۷، صص ۴۱-۶۰.
- حسینی، افضل‌السادات (۱۳۸۲)؛ راهبردهای اساسی و روش‌های کارآمد در برنامه‌های آموزش و پرورش برای نیل به تربیت دینی مناسب دانش‌آموزان، *مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش*، ج ۲، تهران: مؤسسه فرهنگی محراب قلم.
- حیدری، سیدمحمد (۱۳۹۴)؛ «هویت دینی و نقش فطرت در آن با تأکید بر نهج‌البلاغه»، *نشریه معارف*، س ۹، ش ۱۰۹، صص ۳۳-۱.
- داوودی، محمد (۱۳۸۸)؛ «تأملی در هدف تربیت اعتقادی»، *دوفصلنامه تربیت اسلامی*، س ۴، ش ۹، صص ۴۷-۶۲.
- دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۹)؛ *شاخص‌های راهبردی، ابعاد و مؤلفه‌های فرهنگی*، تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- رضی، سیدشریف (۱۳۸۷)؛ *نهج‌البلاغه*، ترجمه محمد دشتی، قم: انتشارات دارالفکر.
- رهبری، مهدی و همکاران (۱۳۹۴)؛ «هویت ملی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش ج.ا.ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱۶، ش ۱، صص ۴۵-۶۶.
- رئوفی، محمود (۱۳۸۹)؛ «مؤلفه‌های هویت دینی»، *فصلنامه دین و ارتباطات*، س ۱۷، ش ۱ و ۲ (پیاپی ۳۷ و ۳۸)، صص ۹۱-۱۱۲.
- صالحی عمران، ابراهیم؛ شکیباییان، طناز (۱۳۸۶)؛ «بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۸، ش ۱، صص ۶۳-۸۵.
- عارف، رضا (۱۳۸۹)؛ «هویت اسلامی ما»، *دوفصلنامه اسلام‌پژوهی*، س ۴، ش ۴، صص ۱۱۱-۱۳۸.
- کشاورز، سوسن (۱۳۸۷)؛ «شاخص‌ها و آسیب‌های تربیت دینی»، *دوفصلنامه تربیت اسلامی*، س ۳، ش ۶، صص ۹۳-۱۲۲.

- کلانتری، عبدالحسین و همکاران (۱۳۸۸)؛ «هویت دینی و جوانان (نمونه آماری، جوانان شهر شیراز)»، *فصلنامه تحقیقات فرهنگی*، دوره ۲، ش ۶، صص ۱۲۵-۱۴۱.
- کوثری، مریم؛ نوروززاده، رضا (۱۳۸۸)؛ «تبیین ویژگی‌های عناصر چهارگانه برنامه درسی مقطع کارشناسی با تأکید بر پرورش مهارت‌های کارآفرینی»، *فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی*، س ۱۵، ش ۵۴، صص ۱-۱۸.
- ماهرزاده، طیبه (۱۳۹۲)؛ «جهانی‌شدن و هویت‌یابی دینی نوجوانان»، *فصلنامه تربیت اسلامی*، س ۸، ش ۱۶، صص ۱۳۹-۱۶۲.
- *مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران* (۱۳۹۰)؛ تهران: وزارت آموزش و پرورش.
- ملکی، حسن (۱۳۸۲)؛ آسیب‌شناسی تربیت دینی از منظر برنامه‌ریزی درسی، *مجموعه مقالات همایش آسیب‌شناسی تربیت دینی در آموزش و پرورش*، ج ۲، تهران: مؤسسه فرهنگی محراب قلم، س ۶، ش ۱، صص ۳۴۳-۳۵۷.
- موسوی، محمد؛ کلانتری، مونا (۱۳۹۱)؛ «راهکارهای تقویت هویت اسلامی و ملی دانشجویان از دیدگاه امام خمینی و مقام معظم رهبری»، *فصلنامه مطالعات قدرت نرم*، س ۲، ش ۵، صص ۷۱-۹۳.